

Ксенија З. Ивковић

<https://orcid.org/0009-0004-1519-9566>

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет

Центар за научноистраживачки рад

УДК 821.163.41-31

821.163.41-1 821.163.41-1 Ценић В.

DOI 10.46793/Uzdanica23.2.2111

Оригинални научни рад

Примљен: 1. новембар 2025.

Прихваћен: 28. август 2026.

ФОНЕТСКО-ФОНОЛОШКИ ДИЈАЛЕКТИЗМИ У ЗБИРЦИ ПЕСАМА *БАТЕ ЋЕ СЕ ЖЕНИ* ВЛАСТЕ ЦЕНИЋА¹

Айспиракћ: Предмет овог истраживања јесте анализа фонетско-фонолошког слоја у збирци песама за децу Власте Ценића *Бате ће се жени*, писаној на призренско-јужноморавском дијалекту призренско-тимочке области. Циљ рада је уочити све најупечатљивије црте овог језичког слоја на изабраном корпусу. Анализа корпуса је пре свега дијалектолошка, али и лингвостилистичка. Структурне специфичности дијалектизама посматраћемо у међуодносу са њиховом књижевноуметничком вредношћу. Анализа је спроведена са циљем прегледа најбитнијих особина фонетско-фонолошког слоја. Најважнији резултати истраживања у оквиру вокалског система могу се свести на следеће: екавски рефлекс некадашњег јата, девокализација вокала *y* у трећем лицу множине презенте, рефлекс *ly* на месту вокалног *л*. Од консонантских особина издвајају се: употреба африкате *s*, уклањање гласа *x*, замена *л* на крају слога групом *-(j)a*, бројни примери африкатизације, као и различитих сугласничких група насталих асимилативним процесима. У оквирима стилске вредности које у тексту остварују ови дијалектизми, корпус је показао постојање различитих типова фоностилема: рестриктивних, адјекционих, трансмутационих и супституционалних.

Кључне речи: призренско-тимочка дијалекатска зона, јужноморавски дијалекат, фонетско-фонолошки дијалектизми, вокализам, консонантизам, фоностилеми.

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Далибор Брозовић (1986: 29–30) наводи да се под термином *дијалекатске књижевности* може сматрати сваки облик писаног литерарног остварења на дијалекту, а у време када стандардни језик већ постоји, тако

¹ Истраживање спроведено у раду финансирао је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о преносу средстава за финансирање научноистраживачког рада истраживача на акредитованим високошколским установама у 2026. години број 451-03-33/2026-03/ 200198).

да књижевност на дијалекту функционише упоредо са књижевношћу на стандардном језику. Други услов тиче се степена дијалекатске обележености текста, односно подразумева да дијалекатске црте морају бити системске и функционално релевантне, а не тек спорадичан локални колорит, јер би у том случају било речи само о стилско-изражајном поступку. Дијалекатска књижевност на српском говорном подручју богата је и дуговечна: од дела Стевана Сремца, Боре Станковића, Драгослава Михајловића до савремених писаца – Виолете Јовић, Мирослава Цере Михајловића, Драгослава Манића Форског и других. Драгомир Костић (2016: 77) бележи да је дијалекатска књижевност нарочито плодна на теренима Старе јужне Србије у опусима писаца, како наводи, често заборављаних: Лазара Комарчића, Григорија Божовића, Зарија Поповића, Јанићија Поповића, Анђелка Крстића. Голуб Јашовић (2016: 135–136) истиче значајан допринос песника који пишу на лесковачком говорном типу јужноморавског дијалекта: Наталије Арсенијевић Драгомировић, Сретена Динића, Бране Митровића, Гордане Томић Радојевић, Радета Јовића, Саве Димитријевића и осталих.

Власта Ценић је српски писац за децу чији је читав опус испеван на матерњем призренско-јужноморавском дијалекту. Рођен је и живи у Кочану, близу Дољевца. *Бајке ће се жени* збирка је песама за децу објављена 2010. године. Састоји се од 100 песама, на чијем крају се налази и *Речник (за онија који несу све разбрали)*. Песме су, како се у посвети наводи, „испеване народним језиком села Кочана”, са жељом да се очува понека реч дедова. Збирка је писана призренско-јужноморавским дијалектом, сем кратких пишчевих мисли о детињству које следе иза „Моје мајке Јаворке песме”, у којима песник, из садашњости, говори стандардним језиком. У остатку збирке, Ценић се служи дијалекатским изразом, једним од начина којим се читаоцима може пренети атмосфера прошлости и детињства на селу. Мотивација аутора да употребе такав језички израз може проистицати из њихове личне, интимне потребе да изразе доживљаје и осећаје типичних завичајних реалности за чији израз стандардни језик нема одговарајућих средстава (Брозовић 1986: 31). Дијалекатска реч постаје тако симбол прапочетка, првобитног логоса из којег проистиче целокупни свет, а у основи матерњег звука лежи архетипска слика о праисконском начелу (Станковић 2016: 230). Појава дијалекта у литерарном тексту са аутобиографском потком какав је овај последица је намере да се реконструишу суштински идентитетски чиниоци сопственог битисања. Повратак у детињство, породично и дијалекатско окружење значи симболичко враћање на саме почетке, тамо где су заземи бића какво оно јесте (Деспотовић, Вељовић Поповић 2022: 162). Колико је нама познато, језиком Власте Ценића до сада се бавила једино Радмила Жугић (2016) у раду „Дијалекатски творбени елементи у песничком језику Власте Ценића”, истражујући најпре начин творбе именица деминутивне и хипокористичке семантике на корпусу збирке *Бајке ће се жени*.

Треба, ипак, посебно истаћи да изабрани корпус не представља дијалектолошку грађу у ужем смислу, будући да није заснован на непосредно забележеном говору, већ на књижевноуметничком тексту. Стога се језичке појаве у њему не могу посматрати као документарна потврда одређених фонетско-фонолошких особина дијалекта, већ као њихова стилска и графијска репрезентација у оквиру песничког израза. Песнички текст нужно подразумева селекцију и обликовање језичког материјала, који може бити условљен ритмом, римом, метричком организацијом стиха и другим поетским захтевима, те не одражава увек доследно стварно говорно стање. Иако аутор настоји да призове и сачува говор свога завичаја и детињства, тај говор у тексту функционише као књижевна реконструкција и стилизација, а не као потпуно аутентична транскрипција живог говора.

2. ДИЈАЛЕКТОЛОШКА АНАЛИЗА КОРПУСА

Предмет истраживања јесте фонетско-фонолошки слој језика у збирци песама *Баће ће се жени* Власта Ценића. Циљ рада јесте идентификација, систематизација и опис најважнијих фонетско-фонолошких дијалектизама, као и утврђивање њихове стилске функције у песничком тексту. Задаци истраживања обухватају не само издвајање фонетско-фонолошких дијалектизама из корпуса и њихову класификацију у оквиру вокализма и консонантизма, већ и тумачење њихове фоностилеме вредности у контексту поетског израза, што је предмет посебног, наредног поглавља. Методолошки поступак заснива се на дескриптивној, дијалектолошкој и лингвостилистичкој анализи корпуса, уз примену квалитативне интерпретације језичких појава.

У наставку одељка даћемо преглед најзначајнијих фонетско-фонолошких дијалектизама у збирци песама *Баће ће се жени* Власте Ценића. Сагледаћемо најпре вокалски, а затим и консонантски систем призренско-јужноморавског дијалекта на којем је збирка писана. Издвајање и категоризација фонетских појава свакако је другачија у случајевима говорног материјала и писаног. У случају писаног материјала, ови поступци се заснивају на анализи правописних одступања и графијских решења, а не на инструменталном или аудитивном опису говора. Иако анализиране фонетске форме потичу из органског пишчевог идиома, у књижевном тексту оне функционишу као графијске и стилске ознаке дијалекатског изговора, а не као непосредне фонетске реализације говора. Будући да је предмет истраживања књижевни текст, фонетске карактеристике у овом раду не треба посматрати као стварне акустичке и артикулационе особине говора, већ као њихову графијску и стилску репрезентацију. Другим речима, анализираћемо начине на које аутор ортографским средствима, одступањима од норме и фонетском транскрипцијом симулира дијалекатски изговор. Стога се у раду у обзир узима

најпре текстуална манифестација фонетских обележја као елемент дијалекатске и фонестилемске маркираности.

2.1. ВОКАЛИЗАМ

Међу најмаркантније особености призренско-тимочке дијалекатске зоне мора се најпре убројати уобичајена употреба полугласника *ь*, гласа несумњиво реда *a* (Реметић 1996: 358). Полугласник по правилу има гласовну вредност нелабијализованог вокала, најчешће средње висине, обично средњег или задњег реда (Ивић 2001: 147). У нашем корпусу није примећено бележење полугласничке вредности. На том месту увек налазимо вокал *a*. Изједначење полугласника са вокалом *a* несумњиво приближава призренско-тимочке говоре главнини штокавских дијалеката и српском књижевном језику (Ивић 1991: 202). Вокал *a* на месту полугласника једна је од тенденција неутралисања дијалекатских особености и доказ значајних утицаја градских, урбаних језичких средина на сеоске (Трајковић 2018: 102). Наводимо неколико примера ради илустрације:

Несмо те обукува́ли до четере́с *dana* (7)

И квó ти фали са́? (10)

Па из черге *ша́* исплòвим (13)

Једíно ги у са́н дошлó (20)

Затрчí се, па с *јеган* шут (92).

Примећено је да се апострофима у једном примеру бележи могућа полугласничка вредност, па би ово била њена једина потврда у корпусу: „З'ч'с нестáше зрна муму́рзна” (22).

Призренско-јужноморавски дијалекат је старијег штокавског екавског типа, што значи да је очекивана доследна екавска замена некадашњег гласа *jaij*:

Обелíв сѝа́ре́ји док ви порастéте (41)

Много сам волéја да слуша́м каквó зборив сѝа́ре́ји, на пут, у млин, уз раки́јицу, на славу (49)

И онáј најсѝа́ре́ј брат овакóј изврши поделу (49).

Аутохтона призренско-тимочка особина је и екавски одричан облик помоћно́й *гла́ола јесам* (Реметић 1996: 370), што је потврђено и унутар нашег корпуса:

Несмо те обукува́ли до четере́с дана, нéсмо имáли у квo (7)

кој гу бацíја, тај нéје крштен! (12)

Ја се смешкам. Несам знаја да и птице мож да варав. (16)

Ода́мно неје видéло гáзду. (27)

Тој му личи, женá неје (33)

Икавски облици одричног помоћног глагола *јесам* јављају се напоредо са екавским потврдама. Икавске облике тумачимо упливом стандарднојезичког израза, вероватно под утицајем средстава јавног информисања:

Саг ћу га викнем, тој тешко *није* (50)
 Од како прасе реп искривило, овакво чудо још *није* било (71)
 Ал' једно јутро, пазио *нисам* (71)
Није важно тој прџбљче да л' је мушко ил' девојче (89)

Девокализацију вокала *у* у трећем лицу множине презента Реметић (1996: 349) означава као нову појаву у призренским говорима. До девокализације долази у случају у ком се *ј* нађе у међувокалској позицији и у таквом окружењу његова артикулација најпре слаби, а сонант се затим и губи. Глас *у* у финалној позицији, а иза вокала, почиње да се затвара и прелази у *в*. Богдановић (1987: 81) тврди да је аналошким уопштавањем према трећем лицу такав облик пресликан и у глаголске облике других лица:

И онé се јутром *збирав*, *договарав* (16)
 Децу *бранив* да у њега *твјрив*, *илашив* ги сас але и вампјри (17)
 Вётрови му по свет бели *збирав* семе и пѣлчери (18)
 У авлјју дигли буну, квачке *викав*, куче лаје! (20)
 Муке њојне не зна род крјлати, па све *тјрчів* куд моју Јáворку (22)

У придевима и заменицама *-е* је замењено са *-о* када се *-е* нађе на отвореној ултими (Младеновић 2001: 98). У нашем корпусу потврђени су примери придева и заменица у којима се иза палаталних сугласника уместо *-е* јавља *-о*.

Лети – ладно, зими – *врућо*, куло моја, моја кућо! (11)
Чијó је? Одбкле? (46)
 „Детé *нашо*”, вика ујче (56)
 Лéгало *тјућо*. Ја не мог' спавам (63)
свацјо око свитка (74)
да̋ и *зáдњо* зáлче (80)
 У *послédњо* време пóче се *ђавóли* (85)

Младеновић (2001: 105) тврди да се замене *о* са *у* врше у истим фонетским условима у којима се *о* реализује као затворено. Наводимо примере из корпуса у којима претпостављамо да су остварени исти фонетски услови, након којих је извршена замена *о* са *у*:

Једно јутро, те га ујче, и голéми *куфѣр* вуче... (56)
 Па кад тол'ко воли свирку, купите му *армуніку*! (56)
 Море, каквá *армуніка*... (56)

Вокалска група *-ао* регресивном асимилацијом, па затим сажимањем даје *-о* у примерима именице и радних глаголских придева:

Кажу, за будалу, увек *йóсо* има (38)
 На вашар на Светог Симеона *гóшо* народ, триста милиона! (72)
 без њу не би *мо́о*... (80)

У корпусу бележимо и примере асимилације вокала, односно њиховог уједначавања. Асимилација гласова процес је језичке економије, што је једна од главних тежњи сваког дијалекатског система. Налазимо је у наредним примерима:

После кришком плаче, крије гу *мушйáкла* (36)
 Једé га *узнýйра*, као сипац даску (41)
 Чијó је? *Одóкле*? (46)
 а не земља, њиве и *экýтери*! (58)
Евé (95)
 „Евé ти гу”, рече кума, „пáуница за пáуна!” (101)

Разједначавање гласова дисимилативним процесима примећено је у одређеном броју примера. Наводимо неке од њих:

Из пешкúрче да *ишйéрче*, банку да ми (26)
 Да је једна мука – с *ишйер* да се рани... (41)
 Све ми тој *мерйише*: Бате ће се жени! (51)
 „Да л’ си ти ћóрав? На *осйáл* руча!” (71)
 Саг свако јутро на моје маче дóручак турим испод *осйáлче* (71)

Изабрани корпус указује на присуство и употребу одређених вокалских група карактеристичних за говорни тип на који се песнички језик ослања. Слично лужничким говорима, и јужноморавски обилује вокалским групама, најчешће у виду двочланих вокалских секвенци (Ћирић 1999: 48). Све побројане групе настале су након уклањања интервокалног гласа *х*. У оваквој међупозицији, артикулација гласа је прво ослабљена, па се он на крају и губи. Примери су следећи:

баш кад је локал од станицу *йоодýја* (7)
 После, кад да *йрóбдиш*, тате те врже сас шалчé под мýшку (8)
 Е, кад *йрóбди*, у Пóток пут бéше направýја! (8)
 Крава диза главу, и она *сйраýје* (37)
 Цел ноћ ми сан не *гооди* (76)
 Она се смешка: „Ајде, *йóбди*...” (76)

У великом броју забележени су и примери редукције вокала, у иницијалној, медијалној и финалној позицији. У прва два наведена примера реч је

о апокопи, трећи и четврти су нам послужили као илустрација синкопе, док је последњи пример аферезе:

Око *мен'* бробињци, пчеле и лептири (38)
 Не *мојс* људи спију (62)
 Свадбу тера сас *некол'ко* кера (62)
 Ал' тај мука брзо се *забрáви* (62)
 Татко се је *италијáнку*, летив зрнца и светлуцав (96)

Једна од најизразитијих особина диференцијалног типа у призренско-јужноморавском дијалекту јесте судбина слоговног, односно вокалног *л*. Континуанти овог старосрпског гласа у призренско-тимочким говорима су: *у* (у највећем броју случајева), *лу* (иза дентала *с*), као и полугласничка вредност *ь* (Реметић 1996: 373). У нашем корпусу, поред уобичајеног слоговног *у*, има забележених примера са *лу*, док они са *ь* нису пронађени. Павле Ивић (2001: 148) потврђује да је *у* основни рефлекс призренско-јужноморавског, док се у неколико карактеристичних примера, а иза дентала *с* или *г*, јавља рефлекс *лу*. Оваквом заменом говор Алексиначког Поморавља одваја се од себи суседних моравских говора (Богдановић 1987: 84). Пол-Луј Тома (1998: 54) наводи такође да се *лу* у изолованим речима поред уобичајене реализације *у* јавља у читавом призренско-јужноморавском дијалекту, од Призрена и Приштине до Лесковца. У нашем корпусу забележене су само групе са денталом *с* испред *лу*:

а *слунце* му шаре праћа. (18)
 Два бисера из два ока *слúзна* (22)
 С око *слуза* капну (27)
Слунце звоно клати кроз јутро сањиво (27)
 па ме гледа с очи *слузни* (69)

2.2. КОНСОНАНТИЗАМ

Једна од специфичности призренско-тимочке дијалекатске зоне јесте очување консонанта *з*. Реметић (1996: 406) тврди да је у већини случајева глас *з* добијен асимилативним путем од *з* када се овај нађе у непосредном контакту или ближе вези са неким од сугласника. Пол-Луј Тома (1998: 5) закључује да се овај глас појављује у изолованим примерима као звучни парњак *ц*, африката почиње имплозијом и оклузијом, језик се удаљује од алвеола и заузима приближно исти положај као при изговору фрикativa *з*. У нашем корпусу очување овог сугласника налазимо само у иницијалној позицији у неколико примера, а за његово бележење Ценић користи комбинацију гласова – *гз*:

Ко да несам њојан, *гзверив* се комшије! (36)
 Она ће се љубавише, не зна *гзиву* да обрише... (52)
 Ја се смејуљим, а глава *гзámни* (65)
 и сви ће људи да ми се *гзверу* (113)

За разлику од гласа *ц*, који, како смо навели, развија свој звучни парњак, и тако одржава хармонију система, глас *х* остаје без свог звучног парњака, што за последицу има његово губљење. У већини случајева *х* се у нашем корпусу губи, једнако у свим позицијама, што је и карактеристика фонолошког система призренско-јужноморавске области. Навешћемо само неколико примера илустрације ради:

Туго, *реко*, немамо у кућу никакву *арѝѝику*! (7)
 понесемо *леб*, и с *леб*, и теб, и *ајд* у трндорѝју! (8)
 Кад повуче трњче, *сѝра* га (14)
 Кад се *сиромá* зајени, и гоч се ицѝпи (25)
 Под његово дрво *лаг* нема, посѝкја грањке (25)
 Кво да купим? Свашта *оћу* (26)
 петáл *огмá* бега (28)
 И ноћáс ме сан не *ваћа* (32)

Супституција фонеме *х* гласом *к*, артикулацијски блиским првој фонеми, забележена је у неколико примера:

Одмак, мајке, да баѝиш метлѝ (24)
 Мучи се и мој татко ко Исос *Крисѝос* (54)
Одмак по ослобођење од Турци (61)
 да ги загреје у њојне *ѝáзуке* (63)
одмак ће ги врне врторѝпко Гара (84)
 Гле ги *ѝликови* (113)

Само на једном месту забележено је *ј* на месту фонеме *х*. Тачније, сонант *ј* овде се не појављује као директни супституент *х*, већ на то место долази како би се разбио хијат настао претходним губљењем консонанта *х*: „Целу јесен плачу *сѝреје*” (18).

Слободан Реметић (1996: 402–406) тврди да је глас *х* темељно уклоњен из фонолошког система призренско-јужноморавског дијалекта и без икаквог трага ишчекао, а да је његово местимично поновно успостављање у вези са упливом елемената књижевног језика у дијалекат. Треба споменути и да је очување гласа *х* још подупрто и контактом са турским језиком, али и близином албанског говорног подручја где се овај глас чува (Младеновић 2001: 155):

Ја се *храбрим*: „Стегни се, не плачи! (24)
 да кажем број’тро, да се *захвáлим*... (61)
 Кажи му број’тро, после *захвали*... (61)

Таг се бацим у *хоризонѝаљу* (70)
 И мој татко *осмех* има (77)
 и слуша́м твоји нови *сѝи́хови* (113)
Нагахну́ће ја сам светло (114)

Свођење *хв > ф*, што је у призренско-јужноморавском готово доследна појава, пронашли смо у наредним примерима:

Сас голému крошњу се не иде у *фа́љене* јагоде. (25)
 Друге ма́ле сас жито се *фале* (60)
Фала на маму, *фала* на тату (65)
 кад ву ручак *фали* (80)
 Ће рекнете: „Ће, *фали* га!” (92)

Судбина финалног *л* још једна је од специфичности призренско-јужноморавске дијалекатске зоне. У облицима мушког рода једнине радног глаголског придева *-л > -а*, с тим да се код глагола са инфинитивном основом на вокал новодобијени зев најчешће уклања помоћу *-ј-* (Реметић 1996: 419). Како је ова дијалекатска особина изузетно изражена у нашем корпусу, навешћемо тек неколико примера:

Четвртак је *бија́* кад си се *омачи́ја*, баш кад је лока́л од станицу *йооги́ја* (7)
 Ујка Вуле беше *дошја́*, кобаја́ги свира́ч (8)
 У Троше́вине ми жње́јемо, *изјоре́ја* си, *зайа́лија* се! (8)
 „кој гу *баѝија́*, тај не́је крштен!” (12)
 Летос га *сабира́ја* по њиве (14)

Интересантне су и потврде очувања *-л* у финалној позицији, али и у унутрашњости речи на крају слога. Пол-Луј Тома (1998: 94) наводи да у говорима који припадају јужноморавском дијалекту нема наставка *-л* иначе својственог сврљишко-заплањском и тимочко-лужничком дијалекту. Наш корпус даје неколико примера са финалним *л*:

Зача́с пиле *йеѝа́л* поста (34)
 Из гнездó малéчко голéм *со́кол* прне! (41)
Цел Ниш ће дана́с гледа у тебе (76)
 Па диже руку, ко на *селски* збор (66)
 Твоје друшке, змије шарке, праве *селске* визита́рке (86)

Сонант *ј* стабилан је у примеру анализираног корпуса и нема потврда његовог губљења. Са друге стране, има потврда успостављања секундарног *ј*. Секундарно *ј* налазимо у медијалној позицији у примерима где је потребно разбити зев добијен губљењем неког другог сугласника (сем у првом примеру где је вокалска група изворна). У питању су примери епентезе:

Ја би јагањчики. *Двајес* моји да су! (84)

Никој га неће цабе каба́ти! (64)

Мија Танџур и Миле Џабџур (95)

Девóјчки гледа, а једно́ и воли (85)

Те гу мајка, носи *комáйї* леба (62)

У корпусу су потврђени и примери сливања сугласника у африкате (Белић 1999: 177), промене карактеристичне за ово поднебље. Појава преласка фрикатива у африкате под утицајем пловива добро је позната у говорима Алексиначког Поморавља (Богдановић 1987: 120). Корпус потврђује прелазак *c-* у африкату *ц-* и то у само у случају повратне речце (заменице) *се*:

Полако, синко, све *це* разјасни (12)
 Ветар *це* брзо из селб врне (27)
 Бате *це* жени, ће дође снаша (66)
 Цел Ниш *це* смеје: „Ууу, каква пунђа!?” (76)
 Не *це* будим! Има спијем све док снашу не откријем! (101)
 па *це* обрүкаш пред рецезента (113)

Африкатизације има на морфемској граници творбене основе и суфикса, а у групи *и̋* + *c*:

Речи су ти паметне, *јосџоцке* (58)
 Јесен је *бојџицво*, радос и милина! (82)
 Никој ти се такој не обраћа топло, *љуцки*, ко што умев браћа (90)

Призренско-јужноморавски дијалекат карактеристичан је и по очувању сугласничких група *и̋, g, c, z, x* + предњонепчани сугласник / африката (на морфемским границама) (Младеновић 2001: 254). Белић (1999: 180) тврди да је реч о очувању старине. У нашем корпусу пронађени су примери групе *c* + предњонепчани сугласник, у којима је етимолошко предњонепчано *љ* очврсло и замењено латералом *л*:

Само *слива* међу трње с пролет бели гуњ огрне (18)
 Још гу чека *слива* ранка... (18)
Слива ће не благосиља! (19)
 Ја извуко овуј главу живу, па си лепо испод модру *сливу* (24)
 Друге мале сас жито се фале, ил' се гордив кад ги *сливе* родив (60)

У међусобном додиру сугласници могу померити своју артикулацију, какав је случај и у иницијалној групи *цр-*. Белић (1999: 183) потврђује да је у *ци̋* звук *и̋* врло слабог спирантског елемента и да звучи као глас *ц*. Карактеристична судбина иницијалне секвенце *цр-* потврђена је и на примеру нашег корпуса:

Берем *цреиње*, качим се на вршке (53)
 Да је мене сестра близнакуља, да се брине док се *цреиња* љуља... (53)
 А шија му танка, танка, ко *цреињова* дршка да је (69)
 Речи су ко *цреиње* (25)

Промене у иницијалној групи примећене су и у примерима *йиш-* > *йч-*, где *ш* у оваквом окружењу, односно после експлозије сугласника који им претходи, мења изговор и прелази у африкату (Белић 1999: 178).

Тэрамо кола пуна с *йченицу* (49)
 Деда штапчэ у *йченицу* баци! (58)
 Пут ме носи кроз *йченицу* (69)
 Ко грлица из *йченицу* излетэ на лесу, на пут (107)

Исти је случај и у групи *йс-* > *йц-* у иницијалној позицији:

Љуто ги из черге вруће жене кунэв, мужи *йцујев* (20)
 Кад мој деда почне *йцује*, тој је да се записује! (33)
 Он си *йцује*, *йцује*, *йцује*... (33)
Пцувало ми још малéчко! (33)
 ви не знате јоште кво је живóт *йцéчки* (41)
 Сам' не ваља што се *йцује* (92)
 Ја се правим да не чујем, ал' у себе и ја *йцујем* (92)

Као и у медијалној позицији: *-йс-* > *-йц-*: „Рефлэктор од слунце сија, поље рамно ко *йейцуја*...” (43).

Када је реч о осталим консонантским групама у медијалној позицији, оне се углавном односе на промене настале асимилацијом (Реметић 1996: 426), што су уједно и примери супституционалних фоностилема. Промене су следеће:

-вн- > *-мн-*: *Одáмно* гу сазидáли, све од туглу – квó ву фали! (11)
Одáмно неје видéло гáзду (27)
 Рефлэктор од слунце сија, поље *рамно* ко тепцуја... (43)
 „Суво је”, вика, „нема *ламницу*, деца ће једéв леб и бáницу” (48)
 Тој беше *одáмно* (59)
-зм- > *-зн-*: Једну *узнеи*, а десет се закахив за њум! (25)
 Чим *узне* секúру, петáл одмá бега (28)
 Ја секúру *узем* кад не гледа ники (28)
 Не мог' да те *узем*, мрво (69)
 Дóђе ми туга, па *узем* тацну (71)
-йм- > *-йн-*: Ођу да га из сан *óйнем* (23)

Стара сугласничка група *-сйр-* уопштена је у свим облицима речи *осйар* (Младеновић 2001: 262):

Па ме свлачи лута, *óсйра* (68)
 После буде све по старо, *осйро*, брзо, по војнички (77)
 Моја писáлка – мотúка *осйра* (113)

Младеновић (2001: 255) бележи да се сугласничка група *-сц-* настала на морфемској граници у призренско-тимочкој зони добро чува, али да су

у одређеним подручјима забележени и примери са испадањем *с* у глаголу *исцејиџи*. Исти случај налазимо и у нашем корпусу:

Кад се сиромá зажéни, и гоч се *ицејџи* (25)

Паучине све *ицејџим* (29)

Ће те *ицејџи* ко стару канту (50)

Судбина консонантске групе фрикатив + дентални оклузив (*с, з, ш, ж* + *џ, г*) са испадањем пловива, не разликује овај дијалекат од већине околних словенских говора у којима се ове групе упрошћавају:

Од *рагос* до небо рипкам (26)

Кад од *рагос* ођу литнем (46)

Видџш ли да је тој 11 – *јеганáес*! (49)

Јесен је богáцтво, *рагос* и милúна! (82)

Ја сам *часан* изузéтак (86)

Па од *милос*, да сам кутре, вртéја би реп до јутре! (89)

Старо јотовање у трпном глаголском придеву уклоњено је у духу такве појаве у словенским југоисточним говорима (Младеновић 2001: 210):

Нема нигде *омéсено* па *обéсено* (25)

Таг ће деда дигне *киџено* ибру́че (82)

Иако ново јотовање захвата сугласнике *џ, г, л, н*, оно није спроведено у групама са *с* и *з* (Младеновић 2001: 214). У свим примерима са групом *-зј* из корпуса налазимо и метатезу, што је иначе карактеристично за ове групе у призренско-тимочкој зони:

Цугни гу, бате, из ново *лојзе*. И моја врба родíла *јројзе*! (54)

Још дватрúпут *лојзе* ће ми црни гуњ огрне (74)

Волим речéљ од *јројзе* (88)

У имперфективним глаголима изведеним суфиксом *-а* од перфективних глагола презентске *-и* групе јотују се *џ, г* основе (Младеновић 2001: 218). Исто је потврђено и у нашем корпусу:

Неки пут узврцка, недосéд га *ваћа* (51)

с татка се спорéчка, *смићав* му и браћа (51)

Да л' тој мене *ваћа* љубав? (52)

Ваћав ме сништа, не видím ништа... (63)

„*Скиђај* све тој, луди коње!” (68)

скиђа црепови, крцка, клокоће... (75)

ал' слунце *говáћа*, с облаци корáча! (85)

У корпусу бележимо и карактеристичан однос $\delta : \bar{i}$. Објашњење овакве замене можемо наћи у асимилативном процесу (двоуснено δ артикулацијски је ближе сугласнику $\bar{i}$ него што је то v):

Тамо правив триста чуда: плѣскавице, *ћѣбáйчики!* (97)
Ако ћете ви сас мене, ћу ви купим по *ћѣбáйче!* (97)

Забележени су и још неки примери са аналошким променама консонаната и то у глаголима *йцсѣйѣи* и *оѣйѣи*, претпостављамо угледањем на облике радних, односно трпних глаголских придева ових глагола:

да несу боцке *йцшѣйѣле* жиле (14)
Све *оѣѣше*. Оста ћулумáјка (22)
Пушѣи да још мало спијем (23)
Кад све прође и *йцшѣйѣв* ме (40)
У млин кад бћеш, из млин – кад *йцшѣйѣв* (48)
Ногѣ *йѣйцшѣйѣле* (105)

У корпусу је забележен и специфичан фонетски лик лексеме *кукуруз*, карактеристичан за овај дијалекатски простор: „З’ч’с нестáше зрна *мумуру́зна*” (22).

3. СТИЛИСТИЧКА АНАЛИЗА КОРПУСА

Фонетске дијалектизме из корпуса испитаћемо на плану њихове уметничке вредности у тексту и разврстати према класификацији М. Ковачевића (1997). Фонетски и фонолошки условљени стилими називају се фоностилеме. Код фоностилемске јединице супстанционални модификатор је увек фонема или слог. Стилистичко структурисање форме у овом случају подразумева онеобичајење општеупотребне стандарднојезичке форме лексеме засновано на фонема, односно слогу. Дакле, фонетски дијалектизми један су вид фоностилема, односно начина фонолошког онеобичавања. Фоностилемске форме лексема нису пишчеве иновације, већ их писац као готове предузима из органског идиома. Фоностилеме и њихова фреквентност директно зависе од јунакове (у овом случају пишчеве) дијалекатске припадности (Ковачевић 1997: 110–112). Треба посебно напоменути и јасно разграничење између дијалекатских језичких обележја и њихове стилске функције у књижевноуметничком тексту. Дијалектизми се посматрају као системске особине органског идиома, односно као фонетско-фонолошке црте које припадају говору одређене дијалекатске заједнице и које постоје независно од књижевне употребе. Са друге стране, у књижевном тексту те исте језичке чињенице могу стећи додатну стилску вредност. У том смислу, дијалектизми у песничком језику функционишу и као фоностилеме, односно као средства

фонолошког онеобичавања текста. Док дијалекатска црта припада језичком систему, фоностилем представља њену функционалну реализацију у тексту, где она доприноси карактеризацији говора, стварању локалног колорита, аутентичности израза и поетској експресивности. Према томе, однос између дијалекатског и фоностилематског може се одредити као однос језичке основе и стилске надградње. Другим речима, тек у контексту књижевноуметничког текста дијалекатске црте постају носиоци додатног семантичко-естетског значења.

Четири су поступка структурно-семантичког онеобичавања нестилематичних јединица на којима се темељи творба стилема. Та четири поступка су у подлози творбе свих стилских фигура и стилема: *immutatio*, *adiectio*, *detractio* и *transmutatio*. На основу овога сви фоностилеми деле се на: 1) детракционе или рестриктивне, 2) адјекционе или простриктивне, 3) трансмутационе или пермутацијске и 4) имутационе или супституционалне (Ковачевић 1997: 113).

М. Ковачевић (1997: 113–117) наводи да су најбројнији у језику уопште примери детракционих или рестриктивних фоностилема. Детракциони фоностилеми настају редукцијом, односно елиптирањем неког елемента из стандарднојезичког облика лексеме. У нашем корпусу детракциони фоностилеми забележени су и у оквиру вокалског и у оквиру консонантског система. У групу детракционих фоностилема можемо убројати примере редукције вокала, сажимање вокалске групе, губљење сугласника *х*, губљење сонанта *в* и губљење финалног плозива. Први тип детракционих фоностилема јесте афереза, која настаје елиптирањем фонеме са почетка речи. Највише таквих примера настало је губљењем сугласника *х* из иницијалне позиције (нпр. *ар-ишишкy*, *леб*, *ајg*), мада таквих има примера и у оквиру вокалског система (нпр. *италијанкy*). Рестриктивне фоностилеме у виду апокопе, односно губљења фонеме на крају речи, проналазимо у неколико потврда – у оквиру вокалског система (нпр. *мен*, *можs*) и консонантског (нпр. *сѣра*, *сиромa*, *одма* / *радос*, *једанаес*). Рестриктивних фоностилема насталих редукцијом фонема у средини речи, односно синкопе, има у неколико примера у оквиру нашег корпуса. Потврда има и у оквиру вокалског и консонантског система: нпр. *некол'ко*, *забраву* / *иријашељсѣо*, *часан*. У Ценићевој збирци проналазимо и примере синерезе, односно контракције вокалске групе и то у оквиру именица и радног глаголског придева: *йосо*, *дошо*, *моѣо*. Ови облици настали су процесом регресивне асимилације.

Адјекциони или простриктивни фоностилеми темеље се на проширењу примарног облика лексеме неким фонемом или слогом. Ови фоностилеми су знатно ређи од детракционих фоностилема, не само због језичке економије која је у темељу детракционих фоностилема, већ и због тога што рестриктивни језички поступци немају аналога у системским граматичким поступцима, док је прострикција системски дериватолошки поступак. Ре-

стрикција је примарни, а прострикција секундарни фоностилемски поступак (Ковачевић 1997: 118). И у нашем корпусу адјекционих је фоностилема знатно мање него детракционих. Овде можемо убројати примере секундарног *j* у медијалној позицији у примерима типа *кајиш*, *двајес*, а најчешће у облицима мушког рода радног глаголског придева (нпр. *бија*, *дошаја*, *баџија*). У оба случају новонастали зев се отклања успостављањем секундарног гласа. Реч је о епентези, односно уметању фонеме у средину лексеме (Ковачевић 1997: 120). Пример парагоге, односно додавања фонеме на крај слога примарног облика лексеме (Ковачевић 1997: 119) налазимо у случајевима успостављања секундарног *j* у облицима типа *кој*, *зайој*, *шуј* и слично.

У изабраном корпусу најмање је забележених трансмутационих или пермутационих фоностилема. У случају трансмутационих фоностилема не мења се фонолошки састав лексеме, већ једино распоред појединих фонема или слогова. Фоностилемски облик се од примарног разликује само по распореду гласова, односно слогова. У трансмутационе фоностилеме спада метатеза, која подразумева промену места два фонема у једној лексеми (Ковачевић 1997: 121). Примери трансмутационог фоностилема у облику метатезе из нашег корпуса јесу облици *лојзе* и *пројзе*.

Највећи проценат фоностилема у нашем корпусу чине примери супституционалних фоностилема. Супституционални фоностилеми слични су пермутационим по томе што се у њима не мења број фонема у саставу лексеме. Међутим, њима се мења фонолошки састав лексеме, па се једна фонема или више њих из примарног облика замењује другим фонемама у стилематичном облику, а да се притом лексичко значење не промени. Замена фонема тако нема дистинктивну семантичку, већ дистинктивну стилистичку функцију (Ковачевић 1997: 121–122). Разноврсни су примери супституционалних фоностилема у нашем корпусу, па наводимо тек неке од њих. Међу супституционалним фонемама могу се убројати и промене унутар вокалског система, нпр. екавски облици насупрот стандарднојезичких икавских (нпр. *сѣпареји*, *несмо*), различити континуанти вокалног *л* (нпр. *слунце*, *слуза*), као и замене финалног *е* са *о* на отвореној ултими (нпр. *врућо*, *чијо*, *нашо*). У консонантском систему супституционалних фоностилема је знатно више. Супституција се односи на примере замена фонема *з* и *с* (нпр. *дзверив*, *дзиу*), фонема *х* и *к* (нпр. *одмак*, *Крисѣос*), *њ* и *н* (нпр. *ѣанур*), *с* и *ц* (нпр. *це*), *в* и *б* (нпр. *ѣбайче*), као и велики број примера преласка финалног *у* у *в* (нпр. *збирав*, *договарав*, *викав*). Велики део супституционалних фоностилема чине и разни примери лексема насталих асимилацијом или дисимилацијом, иначе присутних у дијалекту, али у стандарду недопуштених. У оквиру вокалског система то су примери уједначавања вокала (нпр. *мушѣакла*, *узнуѣтра*, *еве*), као и разједначавања (нпр. *ишѣерче*, *мерише*, *остѣал*), а у оквирима консонантског система бројни су случајеви облика насталих асимилацијским процесима (*одамно* / *узнеш* / *оѣнем*).

4. ЗАКЉУЧАК

У раду су анализирани фонетско-фонолошки дијалектизми у збирци песама за децу *Баће ће се жени* Власте Ценића. Главни циљ рада је био најпре препознавање, а затим и описивање и класификовање фонетско-фонолошких дијалектизама, прво у оквиру вокалног, онда и консонантског система. Ексерпирани су и приказани примери који на најбољи начин илуструју карактеристичности фонетског система призренско-јужноморавског дијалекта на којем је збирка писана. Најважнији резултати истраживања у оквиру вокалног система могу се свести на следеће: екавски рефлекс некадашњег јата, девокализација вокала *y* у трећем лицу множине презента, рефлекс *ly* на месту вокалног *л*. Од консонантских особина издвајају се: употреба африкате *s*, уклањање гласа *x*, замена *л* на крају слога групом *-(j)a*, бројни примери африкатизације, као и различитих сугласничких група насталих асимилативним процесима. Структурне специфичности дијалеката посматрали смо и у оквирима њихове уметничке, односно стилске вредности које у тексту остварују. Корпус је показао постојање различитих типова фоностилема: рестриктивних, адјекционих, трансмутационих и супституционалних. Њихова разноврсност доказ је изразите стилске маркираности текста. Применом широког оквира фоностилемских поступака, Ценић ствара експресивне и сликовите исказе и тако на јединствен и убедљив начин преноси читаоцу аутентичну атмосферу свог детињства. Сprovedена анализа показала нам је дубоку укореееност поезије Власте Ценића у матерњем дијалекту и жељу за очувањем дијалекатског израза. Наша анализа била је фокусирана на фонетско-фонолошки слој, али се корпус показао интересантним и за истраживања унутар других језичких слојева.

ИЗВОР

Cenić, V. (2010). *Bate će se ženi (izabrane i nove pesme)*. Beograd: Agropres.

ЛИТЕРАТУРА

- Belić, A. (1999). *Dijalekti istočne i južne Srbije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Bogdanović, N. (1987). *Govor Aleksinačkog Pomoravlja*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Institut za srpskohrvatski jezik.
- Brozović, D. (1986). Između stilske i ilustrativne funkcije i orijentacije u hrvatskoj dijalektalnoj poeziji. *Radovi. Razdio filoloških znanosti*, 25 (25), 29–35.
- Despotović, J., Veljović Popović, B. (2022). Dijalektizmi kao stilsko obeležje Ršumovićeve proze *Tri čvora na trepavici*. U: J. Spasić (ur.), *Književnost za decu u nauci i na-*

stavi: zbornik radova sa naučnog skupa, Jagodina: Fakultet pedagoških nauka Univerziteta u Kragujevcu, 161–177.

Žugić, R. (2016). Dijalekatski tvorbeni elementi u pesničkom jeziku Vlaste Cenića. U: R. Žugić (ur.), *Dijalekti srpskoga jezika: istraživanja, nastava, književnost*. Leskovac: Leskovački kulturni centar, 107–114.

Ivić, P. (2001). *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika (uvod u štokavsko narečje)*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Ivić, P. (1991). *Izabrani ogledi III (iz srpskohrvatske dijalektologije)*. Niš: Prosveta.

Jašović, G. (2016). Anatomski leksika u zbirci stihova *Kupen peti* Dragana Radovića. U: R. Žugić (ur.), *Dijalekti srpskoga jezika: istraživanja, nastava, književnost*. Leskovac: Leskovački kulturni centar, 135–144.

Kovačević, M. (1997). Fonostilematika reprezentoloških diskursa Stevana Sremca. U: N. Bogdanović (ur.), *Književno delo Stevana Sremca – novo čitanje*. Niš: Centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta u Nišu, Studijska grupa za Srpski jezik i književnost Filozofskog fakulteta, 109–125.

Kostić, D. (2016). Književnost stare ili južne Srbije – osobenost dijalekatskog. U: R. Žugić (ur.), *Dijalekti srpskoga jezika: istraživanja, nastava, književnost*. Leskovac: Leskovački kulturni centar, 77–90.

Mladenović, R. (2001). Govor šarplaninske župe Gora. *Srpski dijalektološki zbornik*, XLVIII, 5–606.

Okuka, M. (2018). *Srpski dijalekti*. Novi Sad: Prometej.

Remetić, S. (1996). Srpski prizrenski govori I (glasovi i oblici). *Srpski dijalektološki zbornik*, XLII, 333[15]–611[293].

Stanković, M. (2016). Simbolika rodnog zvuka u delu Radosava Stojanovića. U: R. Žugić (ur.), *Dijalekti srpskoga jezika: istraživanja, nastava, književnost*. Leskovac: Leskovački kulturni centar, 229–239.

Toma, P. L. (1998). Govori Niša i okolnih sela. *Srpski dijalektološki zbornik*, XLV, 11–469.

Trajković, T. (2018). Govor Niša kroz prizmu diglosivnosti. *Južnoslovenski filolog*, LXXIV, 89–108.

Čirić, Lj. (1999). Govori Ponišavlja. *Srpski dijalektološki zbornik*, XLVI, 7–262.

Ksenija Z. Ivković

University of Kragujevac

Faculty of Philology and Arts

Scientific Research Center

PHONETIC-PHONOLOGICAL DIALECTISMS IN VLASTA CENIĆ'S POETRY COLLECTION *BATE ĆE SE ŽENI*

Summary: The paper aims to analyze the phonetic-phonological properties of Vlasta Cenić's collection of children's poems *Bate će se ženi* (2010), written in the Prizren-South Morava dialect of the Prizren-Timok area. The analysis focused on the most significant

features of the phonetic and phonological level. The analysis was primarily conducted from dialectological point of view, but linguostylistic features were taken into account as well. The structural specificities of the dialectisms were examined in relation to their literary and artistic value. Only the most prominent examples of phonetic-phonological features of the Prizren-South Morava dialect have been extracted from the text. Both vocal and consonant systems of the Prizren-South Morava dialect were examined. The most important results of the research within the vocal system can be summarized as follows: the Ekavian reflex of the former *jat*, the devoicing of vowels in the third person plural present tense, and the reflex *lu* in place of the vocal *l*. Among the consonant characteristics, the following stand out: the use of the affricate *s*, the removal of the sound *h*, the replacement of *l* at the end of the syllable with the group *-(j)a*, numerous examples of affricatization, as well as various consonant clusters formed by assimilation processes. From a stylistic perspective, the extracted phonetic-phonological dialectisms represent a type of phonostyleme, i.e., a method of phonological defamiliarization. Different types of phonostylemes were found in the corpus: restrictive, adjectival, transmutational, and substitutional ones, which indicate a strong stylistic markedness of the text. By applying a broad range of phonostylistic techniques, Cenić creates expressive and vivid expressions and thus, in a unique and convincing way, conveys to the reader the authentic atmosphere of his childhood. The conducted analysis has shown the deep-rootedness of Vlasta Cenić's poetry in the native dialect and the desire to preserve dialectal expression. Only through the use of dialect can the author convey the atmosphere of his childhood in the countryside. The author's motivation to use dialect in a literary work is the result of his personal, intimate need to express experiences and feelings typical of the local realities, for which the standard language lacks appropriate means.

Keywords: Prizren-Timok dialect zone, South Morava dialect, phonetic-phonological dialectisms, vocalism, consonantism, phonostylemes.